

A szabadság melankóliája

Adam Michnik ismét könyörtelen önmagához. *Harag és szégyen*¹ című magyarul megjelent esszékötetében nem kevesebbet kérdez magától: volt-e értelme az egésznek? Marad-e utánam, utánunk valami? Érdekes volt-e a hatvanas évek közepétől, radikális lengyel értelmiségiként, nekivágni Lengyelország, Kelet-Európa, sőt, a világ megváltoztatásának? Részt venni, beavatkozni, küzdeni, börtönt elszenvedni azért a világért, ami eljött? Csak a harag és a szégyen. Hol, mikor, mivel rontottuk el? Vagy eleve nem lehetett jól csinálni, s értelmetlen, mi több, felelőtlen volt belenyúlni a teremtő Történelem folyásába? Lengyelország könyörtelen Michnikhez. Amit tettél, korábbi eszméidről, tetteidről való elpártolás – hangzik kórusban. Cserbenhagytad 1980-81 forradalmát, a Szolidaritást, 1989-ben kiegyeztél a véreskezű hatalmasokkal, piszkos alkuk szószólójává lettél, megfedkezve az alullévőkéről, a vesztesekről, az új számkivetettekről. Beolvasztottad magadat az új elitbe, a hazug harmadik köztársaságba – ellenedbe kell végrehajtani az új, negyedik lengyel köztársasághoz vezető politikai és erkölcsi forradalmat. Nem jó Michniknek lenni Lengyelországban.

Tévedéseink története. Michnik írásai fölidézik a kelet-európai tevékeny, kritikai, ellenzéki, reformer értelmiség tévedéseit. Kétségkívül az első és legfontosabb, hogy a békés rendszerváltozást áhítottuk, ahol a *békés* legalább olyan fontos volt, mint a *rendszerváltozás*. Michnik mindig föllépett a rendszerváltó bosszúszomj és gyűlölet ellen. Nem mondta se cinikusan, se gúnyosan a lengyel népnek: „tetszettek volna forradalmat csinálni”. Tudta, hogy forradalmat csináltak 1980-81-ben, s forradalomnak tartotta 1989-et is. Ma sem tekinti piszkos kompromisszumnak a Jaruzelskivel és Kiszczakkal kötött egyezséget: „Ne feledjük el, hogy az elmúlt évszázadban minden, a nemzet sorsát érintő döntés Lengyelország határain kívül született. Minden, ennek az egynek a kivételével.” Így igaz Magyarországra is. Tölgyessy, Sólyom, Antall, Kis, Orbán, akár Pozsgay, Grósz e

¹ Kalligramm, Budapest, 2006.

meggyötört kicsiny országon belül dönthettek, nem külsők kezéből vettük át az új rendszert. Csakhogy a későn ébredő lengyelek, magyarok, csehek számára 1989 kialakult forradalma az eredendő bűn, akkor és ott romlott meg minden, az eliteknek és a nagyhatalmaknak a társadalmak és a nemzetek fölötti titkos megállapodásával. Jöjjön az igazi rendszerváltás!

Michnik irtózik az *ancien régime* nyelvétől is, amely meg nem történtté tenné a változást, amely az 1989 utáni átmeneti rendszer teljes elítélésével, utálatával restaurálja magát. „Ők azok, akik gúnyosan nézték a Munkásvédelmi Bizottság és a Szolidaritás rendőri zaklatásoknak kitett, szamizdatoló, sztrájkot, balhét, éhségstrájkot produkáló aktivistáit. Napjaink reálpolitikai érvelésében az ő közönséges oportunizmusuk ölt testet; az ő szolgálkúságuk kísérőjelensége az a gúnyos grimasz, amiről Miłosz beszél. Becsület, szabadság, emberi jogok – mindez nekik az értelmiségi szalonok és a kényeskedő varsói bohémvilág szeszélye volt.” Semmiért adtatok húsz évet – gratulálok! Jöjjön a rendszer, le a váltókkal! Michnik szomorúan mondja: - nemcsak azok vesztek, akik a gyűlölet és a bosszú nyelvét használták. Azok is vesztek, akik az igazság és a megbékélés nyelvén szóltak. Ki vállalja itt '89-et, a kialakult és megállapodásos demokráciát? Senki. Nincs megoldás.

Hitte, hittük, hogy demokrácia és piac, növekedés és szabadság édes testvérek. Kínos szembenézni azzal, hogy miközben mi nekivágtunk a demokrácia és a piac összekapcsolásával egy új rendszernek, Kína 1978 óta, közel harminc éve működteti tekintélyelvű szocializmusának és piaci kapitalizmusának dinamikus modelljét. S az elmúlt évtizedekben újra meg újra összecsapnak nálunk a liberális reformdiktátorok, akiknek púp a hátán bármiféle demokrácia, s a demokrata populisták, akiknek a piactól van hányingere. A demokrácia lassítja a növekedést, mondja az egyik, az erőltetett reformok megölik a demokráciát, mert föllázítják ellene a népet, így a másik. Michnik mindig demokrata reformer volt, valamiféle emberarcú kapitalizmus híve – nem ismer rá Lengyelországra. Nincs megoldás.

Mi lesz a keleti területek, a *Kresy* sorsa, ha mi bekerülünk Európába, és azok tartósan kimaradnak? Érthetetlen lenne az ukrán narancsos forradalom, és a belarusz

változások melletti aktív lengyel kiállás, ha nem „éreznék” a történelmi lengyel terhet. De a messzebb mutató kérdés ez: vajon a *Deutschland GmbH* mintájú Lengyelország Rt., a Magyarország Kft. versenyképessége és a gazdasági, a jóléti növekedés a közélet kizárólagos horizontja? S akkor részvényesei-e, tulajdonosai-e a volt orosz fennhatóságú területek, vagy az elmaradt magyar részek, a leszakadt rétegek az üzletnek, vagy van valamiféle más, az egyesülést megalapozó távlat? Az újraegyesített, konszolidált állam nem több, mint az egyéni függetlenség és jólét, fogyasztás és biztonság kerete? De akkor mi végre a szabadság? Hiszen ez Gierk „lengyel csodájának”, Kádár „fogyasztói szocializmusának” javított, de az is lehet, hogy rontott változata. Nincs megoldás.

Michnik hitte, hogy jönni fog egy új, fiatal középosztály, amely a versengés, a piac, az autonómia, a civil tartás világát hozza, gyűlölve az állami gyámkodást, a nemzeti bezárkózást, a sérelmi politikát. Pacifista lesz és toleráns, szabadelvű és globalista, aki a párbeszéd nemzeti és idegen nyelvét beszéli. Helyette itt van a konzervatív, rendpárti, állambarát, nemzeti sérelmeket babusgató, összeesküvés-elméleteket valló, idegengyűlölő, radikális és individualista, potyautas és anti-szolidáris fiatal nemzedék, a gyűlölet, a bosszú és az erőszak könyörtelen nyelvével. A civil erkölcs és tradíció átadhatatlan, az emberjogi autonóm cselekvés érvénytelen, a kiállás és kitartás, az európai és a világelitbe kerülés vágya gyanús vagy nevetséges. Nincs megoldás.

Michnik tudta, hogy a Nyugat, Európa nem lesz Kelet-Európa segítségére, de mégis remélte, hogy nem hagyja újra magára Varsót és Gdanskot, Budapestet és Prágát. 2002-ben írta: „Soha nem felejttem Ksawery Pruszyński *Grúzia árnyéka* című elbeszélését. A történet narrátora Párizsban találkozik az emigráns grúz kormány miniszterével, aki ekképp óvja őt: Kedves uram, ne higgyenek Európának, mert Európa nem segít, Európa elárulja önöket. Csak magukra számíthatnak. Annak idején a demokratikus ellenzék, amelyhez volt szerencsém tartozni, erre a gondolatra alapozta egész filozófiáját: hogy csak magunkra számíthatunk. Annyi szabadságunk lesz, amennyit a saját kezünkkel megteremtünk.” Olyan Szolidaritás-vezető mondja ezt ki, akit magára hagytak népével együtt 1981. december 13-án.

A Michnikből kiszakadó szemrehányás annak az Európának, annak a világnak szól, amely elvesztette érdeklődését a térség iránt. A lengyel, magyar, cseh, szlovák problémák és megoldások nem váltak igazi európai problémákká és megoldásokká. Se az európai tömegfogyasztáshoz, se a kiválasztottak elit-civilizációjához nem adtunk igazán újat. Nem váltunk társalkotóvá, hanem tisztelettudó vagy ellenséges kívülállóként próbáltunk bejutni. Nem olvasnak, hallgatnak, néznek, élnek és halnak másként tőlünk. Nehéz a liberális világegyház papjának lenni, korábbi eretnekként Kelet-Közép-Európában. Egyrészt állandóan könyörögni, kérni, követelni Brüsszelben és az európai fővárosokban, azzal fenyegetve, hogy a kül- vagy bel-barbárok visszafoglalják a liberális peremvidéket, másrészt figyelni a hideg, számító, vagy mosolygós érdeklődés nélküli európai tekinteteket. Van elég bajunk nélkületek is! Kedves keleti liberálisok, européerek ne zavarjatok – intézzétek el magatok a barbáraitokat!

Michnik gyűlöli a lengyel, és általában a kelet-európai szenvedéstörténetet, a történelmi „hitelezői magatartást”, amely véli, hogy Európával és a világgal szemben csak követelnivalója van, tartozása nincs, hogy nemzeti és népi szenvedései mindig feloldozzák bűnei és hibái alól. Normális országot akart, amely olyan, mint a többi. S most ott találja magát Európa peremén, hogy országa és társadalma különösségét, másságát kell bizonygatnia, hogy észre és komolyan vegyék. Az országgal nem, talán csak egyénileg, vagy még úgy sem lehet bejutni az európai klubba, belső körbe. Vállalkozásod, lapod, írásod lengyel és magyar marad, sohase kerülsz be a müncheni, párizsi, milánói igazgatóságba, a döntéshozók, a fontosak közé. Marad a lehetőség, hogy otthon légy vajda, nagyúr, helytartó – vagy emigrálj! Figyelj Európa, ne akkor veszíts el, amikor megszereztél! De se vele, se nélküle. Se érte, se ellene. Nincs megoldás.

„Mindazonáltal ha fontosnak érzi a saját jövőjét, egyetlen demokratikus állam sem elégedhet meg cinizmussal és a szakértelemmel. Ezért van szüksége a parlamentáris demokráciának a maga állhatatos hercegeire; szüksége van a maga lelkiismeretére. E lelkiismereti szerepet betöltheti az egyház hercege, a költők hercege, a filozófia hercege. Sőt, betöltheti egy politikus is, feltéve hogy képes megkülönböztetni a morális küldetést a hatalmi harctól és a pártérdektől. Állhatatos

hercegünk a közjót csak a többiekkel együtt építheti, ő sem válthatja meg az embereket tudtuk és beleegyezésük nélkül.” – írta 1996-ban. „A párbeszéd nyelvét kell használnia, nem pedig a megvetés nyelvét.” – tette hozzá. 1982 szeptemberében, Brandys New Yorkban bejegyezte a naplójába: „Egyik télen, Adam Michnik eljött hozzám, nyári kabátjába burkolózva. Azt kérdezte tőlem, hogy szerintem mi az emberi viselkedés erkölcsi forrása. Azt válaszoltam, hogy önmagához való viszonya. Michnik dadogni kezdett. Füle mögé sodorintotta egy rakoncátlan hajfürtjét, ezt dünnyögte: - És azt hiszem, hogy vi... vi... viszonya másokhoz.

A pénz és hatalomszagú világban nem folyik ilyen párbeszéd. Az állhatatos hercegre, mert annyira hiányzik, nincs szükség. Az *ancien régime*-ben az értelmiségi – Michnik és társai -, a hatalom és a társadalom, a hatalom és a nemzet közé lépett és közvetített közöttük. Kialakította a közvetítés – az ellenállás és az azonosulás - formáit, a nyelvet, az intézményt, a viselkedési mintát, a habitust. Magyarországon a Kádár-rendszerben kétszer esett ez meg. Először a konszolidáció beindításakor a hatvanas években, majd a rendszer válságakor a nyolcvanas években. Közben, a „boldog, hosszú hetvenes években”, a tömegfogyasztás legitimálta a hatalmat, se a hatalomnak, se a társadalomnak nem volt szüksége közvetítőkre. Lengyelországban az értelmiségnek és az egyháznak hosszabb közvetítő korszak jutott, s más volt az arány: náluk hangsúlyosabb és erősebb a társadalom és a nemzet közvetítése a hatalom felé, ellenében, s gyengébb a hatalomé a társadalom felé, nálunk erőteljesebb a hatalom értelmiségi közvetítése a társadalomhoz, és gyengébb a társadalomé a hatalom ellenében. A rendszerváltozásban a megállapodáshoz és a beindításhoz kellett az értelmiségi szerepvállalás, de azután megjöttek a „boldog fogyasztói évek”, a kenyér és cirkusz pénz- és hatalomkorszaka, amikor politikai osztály és tömeg önfeledten egyesül a nemzeti és/vagy szociális fogyasztásban. Az értelmiségi holdudvari szerepet vállal a politikai és/vagy pénzhatalmasok udvarházaiban, szolgál és véd.

Hogyan is tudná hercegi rangját fönntartani, amikor a látható egyetlen Hatalom, és a körvonalazható Társadalom helyett, most a politikai osztály, a szakértői-technokrata, a közigazgatói-bürokrata, a hazai és nemzetközi tőke képviselői és a média-szereplők között, mellett úgy kellene helyét kijelölnie, hogy

már azok kijelölték – a hatalmi mező szélén. S a formátlan, kristályosítatlan társadalom, nemzet vajon nem a mesét szereti-e jobban? „Untatják a magyarázatok, inkább nézelődik, mint okul. De legfőképpen a sors végső dolgait nem akarja tudni, elrémíti a tudatosság, inkább csak vállalja a puszta létet. Nem szabad megsértened ezeket a jogokat, mert ezek a nép jogai. Ha a költészet nem lesz hű a néphez, a nép elkergeti a költészetet, és laterna-magikákat állít fel helyette a piactereken, azok majd öt képecskén mutatják meg neki a világot. Akkor aztán mi lesz veled? Hová menekülsz a nép elől?” – kérdezte Brandys a *Romantikában*.

Látták, láttuk a magunk helyét a nyolcvanas években, Lengyelországban, Magyarországon, sőt, még a világban, az életben is, de nem látják, látjuk helyünket ma, itt és most. Nem tudunk olyan magaslati pontra jutni, hogy megpillantsuk saját házunk fekvését. Hogyan lehetnének így bárki lelkiismerete? Előttünk egy világ, ahol hatalmasok és alantasok egyaránt vízszintesen, horizontálisan néznek. Fölnézni, magasba pillantani se kedve, se ereje senkinek. Kölcsönösen blokkoljuk egymást. Pedig a tömegfogyasztói és/vagy a zászlólobogató legitimációval, a hatalom és a választók kölcsönös köz- és önbecsapásával megint baj van. De új, autonóm, civil, emeltfejű polgárok, értelmiségiek csapata nem tűnt fel, hogy új nyelvet, intézményeket, habitust adjon formátlanságunknak. Határainkat megint az emberek jelleme húzza, vajon hová, merre. Lengyelországot lehúzza a Szolidaritás és a szükségállapot párosának, történelmi „forradalmas”, „összeesküvő” örvénye. Magyarországot az 1968 és 1998 közötti „jó tanuló”, „első reformer” teljesítménye, az elteltség, a fölényérzet. Széteséssel és/vagy társadalmi-gazdasági lassulással fizetünk. Nincs megoldás.

Havel és mások, állítja Dahrendorf „nem az 1989-ben eleinte óhajtott »normalizálódásban« reménykedtek, hanem a morális politika teljesen más normalitásában. Csalódniuk kellett. A normalizálódás egyszerűen a normális időkhöz való visszatérést jelentette. Egyesek visszatértek értelmiségi világukba, mint Andrei Pleșu vagy Jens Reich. Mások megkeseredtek, és szabad folyást engedtek melankóliájuknak, mint Václav Havel és Adam Michnik.” Igen, nehéz elfogadni, hogy a 2007-es Lengyelország és Magyarország normális országok, normális társadalmak, normális időben, hogy húsz év küzdelmei, kínlődásai után így kell

kinézniük. Vajon hogyan néznénk Michnikre, ha nem lenne csalódott? Ha elégedetten hirdetné, hogy elérkeztünk oda, ahová vágytunk?

A magyar és a lengyel ellenzékiek között mindenkor volt egy jelentős különbség. *Adam Michnik szeretnivaló*. A magyar ellenzékit, kritikai értelmiségit lehetett, lehet tisztelni, fölnézni rá, de szeretni nem. Michnik nem prédikál. Nem oktat. Nincs fölöttünk. Köztünk, értünk, velünk van. Számíthatsz rá. Úgy szabad ember, ahogy Gombrowicz írta *Naplójában*: „Az én szabadságom viszont, ez a közönséges, hétköznapi, normális szabadság, amire szükségünk van az élethez, ami inkább ösztön, semmint értelmi meditáció kérdése, ami egyáltalán nem akar abszolút igazság lenni, csak éppen nem tűri a megkötést, olyasmi inkább, ami a saját szabadságunkkal szemben is biztosítja számunkra a szabadságot. Ahhoz, hogy tényleg szabadok legyünk, nemcsak akarni kell a szabadságot, de legalább ilyen fontos, hogy ne akarjuk túlzottan.” Adam Michnik számíthat ránk. Mindazokra a kelet-közép-európaiakra, akik inkább ösztönből, mint előírásra vágnak a köznapi szabadságra, akik hisznek a párbeszéd nyelvében, egy másik fiatalságban, Európában, lengyel és magyar világban. Hozzá vagyunk szokva, hogy mi vagyunk kevesebben. Természetes dolog, hogy megint újat kell kezdeni, új eszközökkel, emberekkel. De nem volt-e így 1982 elején vagy 1986-ban, 1989-ben vagy 1998-ban? A világ megérett a változásra. Kik vagyunk mi, hogy az útjába és ne az élére álljunk?